

«Լեզու Մը Հրդեհ է Նաեւ»  
Հայրենի 20 Բանաստեղծներ



Համադրութիւն՝ Մարինէ Պետրոսեան  
Թարգմանութիւն՝ Ալիս Տէր Ղեւոնդեան.  
Խմբագրութիւն- Նախաբան՝ Անա Արզումանեան

**Հովանավորութեամբ՝ Հայաստանի Հանրապետութեան**

**Մշակութային Նախարարութեան**

## Լեզու մը Հրդեհ է Նաեւ

Արդէն հասանք աշխարհի ամենայետին ծայրամասը:

Հեֆեսթօ կը խնդրեմ, որ գործադրես Հօր հրամանը. կաշկանդել ժողովուրդի այս խռովարարը, կապել զինք անքակտելի կապերով եւ աղամանդակուռ շղթաներով ժայռերու ստորոտը տարածուող վիհերուն մէջ: Ան յափշտակեց Հօր մենաշնորհը եղող՝ լուսաւոր հուրը եւ զայն յանձնեց մահկանացուներուն: Այժմ պիտի գիտնայ թէ ինչ կը նշանակէ Ջեւսի տիրապետութիւնը:

Արդէն աշխարհի ծայրն ենք: Հին Կտակարանի մէջ յիշուած տեսարաններ են մեր շուրջը: Այս ճամբաներէն անցած է Նոյը, երբ իր տապանը կը սահէր ջրհեղեղի ջուրերուն վրայ: Եւրոպական աշխարհի ծայրագոյն սահմանագիծը, ուր լեռները կ'ըմպեն ամբողջ օդը: Լեռը. հոն հանգչեցաւ նաւը Նոյին. Եւ Իմա:

Հայաստան եղաւ այն երկիրը, ուր սեպագիր ստեղծողները հիմնեցին կայսրութիւն մը, որուն սահմանները կը տարածուէին Կովկասեան Լեռաշղթայէն եւ Կասպից Ծովէն, մինչեւ Միջերկրական եւ Պաղեստին: Սեւ, Կասպից եւ Միջերկրական ծովերու միջեւ գտնուող ամբողջ տարածաշրջանը իր մէջ կը պարբակէր Հայաստանը, որ եղաւ նաւամատոյց մը, Նոյին, հռոմէական պարսկական, արաբական, եւ բիւզանդական կայսրութեանց համար:

Եւ նաեւ Ինծի համար:

Նինուէի կործանումը, Լիտիայի նուաճումը եւ Բաբելոնի անկումը:

Ահեղ քամին քանդեց Բաբելոնի Աշտարակը:

Կը գտնուինք Սուրբ Գրային հողին վրայ, ուր մարդիկ դատապարտուեցան իրարու հետ տարբեր լեզուներով խօսելու եւ որու հետեւանքով ցեղապետեր իրարու դէմ մարտնչեցան: Անոնցմէ մին՝ Հայկ, Բաբելոնի թագաւորին՝ Բելի դէմ ապստամբեցաւ եւ

երկուքը կռուեցան, մինչեւ որ Հայկի արձակած նետը մխրճուեցաւ Բելի սրտին եւ մէջ եւ զինք սպաննեց:

Հայկ առաւ իր ընտանիքը եւ գնաց Արարատեան դաշտը ապրելու:

Սուրբ Գիրքի հողամաս մը, որ միաձուլուած հող-տիպարն է սրբաշունչ գրքի մը: Խորհրդանիշն է ապահով ցամաք հասնելու: Լեռ մըն է:

Արարատի շրջանին մէջ, Հայկ կ'ըլլայ նոր ազգի մը առաջին նահապետը եւ այդ երկիրը իր անունով կը կոչուի Հայաստան:

Նաւաբեկեալներուն համար, ցամաք հասնիլ կը նշանակէ փրկուիլ:Թերեւս այդ պատճառով Մանտէլէսթամ կ'ըսէր, թէ իր մէջ զարգացուցած է վեցերորդ զգայարանք մը.«արարատեան», լեռնէն հմայուած ըլլալու զգայարանքը:

Ճամբու երկարութիւնը, լեռներու գագաթը առաջնորդող կածանները մարմինս կը փշաքաղեն:Խոր կիրճերու վերքերը:

Վերջին մտածում մը Օսիփէն.« այս լեռներու շարանը պէտք է շրջապատել»:

Ալ հասած ենք աշխարհի հեռաւորագոյն կէտը:Հեֆեսթօ կը կատարէ Ջեւս Աստուծոյ հրահանգը. Կը կապէ գողը ժայռի մը, անքակտելի հանգոյցներով, հեռու մարդկային որեւէ հետքէ:Ան պէտք է պահէ այդ նգովեալ քարը աջ ոտքին մէջ, առանց հանգչելու, առանց քնանալու:

«Աւելի ամրացուր ձեռնակապերը, որ չթուլնան, սեղմէ օղակները»:

Երկրին ծայրագոյն վայրերը. Կովկասի լեռներէն մէկուն վրայ:Սկիւթացիները,թափառաշրջիկ եւ ասպատակող ցեղախումբ մը, որոնք հոն կ'ապրէին եւ իրենց սպաննած թշնամիներու գանկերը կը գործածէին , որպէս բաժակ.եւ որոնք, իրենց երկարատեւ արշաւանքներուն ժամանակ անապատներուն եւ տափաստաններուն ընդմէջէն, իրենց գօտին ուժգնօրէն կը սեղմէին սովին կարենալ

հանդուրժելու համար: «Քարերու պետութիւն մը, որ միաձայն կ'աղաղակէ խոպոտ ձայնով՝ Հայաստան, Հայաստան, եւ լեռները զօրակոչի կը հրաւիրէ»:

Պրոմէթէոս դրացի երկրի, Սուրբ Ասիա բնակող մահկանացուներու ձեռքերուն մէջ զետեղեց կրակը: Եւ այս մարդիկը, որոնք Կովկասի լեռներուն մէջ կառուցած են իրենց ամրոցները, հիմա իրենց աչքերը յառած են կրակի ճաճանչներուն:

Այո՛, աշխարհի ծայրն ենք: Քալէ՛ մինչեւ հոն, ձեռքովդ դպչիր բաձրագոյն լերան, նուաճէ՛ աստղերուն հպող անոր գագաթը. Արարատն է:

Կրակի գողը հայերէնով գրեց ձախէն աջ. Ե. Դարու սկիզբը կեանքի կոչուած այբուբէնով, գոր ստեղծեց իմաստուն մարդը՝

Սուրբ Մեսրոպ: Երեսունվեց տառեր, բաղկացած եօթը ձայնաւորներէ եւ քսանիննը բաղաձայներէ: Յետագային պիտի աւելնային երկու գիրեր եւս: Գոյականներ, որոնք սեռ չունին, սակայն կը փոխուին նախադասութեան մէջ ստացած իրենց դերին համաձայն: Եօթը հոլովներ, կոչական, ուղղական, հայցական, սեռական, տրական, բացառական եւ գործիական: Եւ անհատնում կարելիութիւն նոր բառեր կազմելու, բարդ, ածանցաւոր, աւելցնելով նախադաս կամ յետադաս մասնիկներ, պարզ բառերու կամ միավանկերու վրայ:

Մեսրոպ Մաշտոցի առաջին գործը եղաւ թարգմանել Սուրբ Գիրքը յունարէնէ: «Անօթի աղիւսներուն խօսքը» հնդերոպական լեզու մըն է, որ թարգմանութեան կու տայ ազգային դրոշմ: Թարգմանել շարունակ: Պիտի ըլլամ ինչ, որ պիտի ըլլամ: Աստուած Մովսէսին պատասխանելու համար գործածեց Բանը, Բայը: Կարդալ տալ այնպէս, գոր երբեք չէր կարդացուած, կարդալ գիրք մը, Աստուածաշունչը: Ուրիշ գիրք մը, հաւանաբար նոյն նպատակը հետապնդելով ուրիշ ժամանակաշրջանի մէջ. որն էր օրէնքը: Եւ հոն ներկայ է Բանաստեղծը:

Գերմաներէն լեզուն կը ծնի, Լուտերի Սուրբ Գրքի

Թարգմանութեամբ, նախ քան երկիրը իրաւական կերպով Գերմանիա կոչուիլը: Իտալերէնը երեւան կու գայ, երբ Տանթէ անոր շաղախի իմաստ կու տայ: Իսկ սպաներէնը, նոյնիքն Սպանիայէն առաջ, մէջտեղ կու գայ Սերվանդէսի ձեռքէն բռնած: Պետութիւն-Ազգ գաղափարը ֆրանսական յեղափոխութեան ծնունդն է: Հետեւաբար Օրէնսդիրը ի յայտ կու գայ Բանաստեղծէն, Թարգմանիչէն յետոյ:

Բանաստեղծ թարգմանիչը միւսներէն առաջ կը հասնի. կու գայ այրելով: Կը ստեղծէ լեզուներ, եւ այդ լեզուներով կը հիմնէ ազգութիւններ: Բայց ան հոն է շղթայուած: Էսքիլոս չքաւարարուեցաւ երկնակամարին մէջ կայծակներու փայլատակումով եւ փոշին հողմապտոյտ օդին մէջ արձակելով, այլ նաեւ չորս հովերուն յանձնեց բանտուած իղձերն ու ցանկութիւնները:

Էսքիլոն՝ բանաստեղծը նկարագրեց Պրոմէթէոսի զայրոյթը:

Պղատոն՝ բանաստեղծը կը գրէ Սոկրատի առասպելները: Բանաստեղծը կ'արտաքսուի Հանրապետութենէն:

Նաւաբեկումներ, Պղատոն եւ Էսքիլո կը բեմադրեն բանաստեղծը, երբ հարց կու տան արդարութեան մասին:

Խմբերգներ եւ պարեր, երբ կը հիմնեն ժողովուրդը. Արարատի բարբառը: Ցամաքահանում: Այս ձեւով լեզուն կը ստեղծէ իր քաղաքական ազդեցութիւնները: Եթէ պետութիւնը իրաւականօրէն կազմակերպուած ազգ մըն է, եւ եթէ իրաւունքը եւ իրաւական աշխարհը պատմուածք մըն են, ինչ լեզուով կը խօսի ազգութիւնը:

Նատեժտա Մանտելեթա կը պատմէ, թէ երբ ինք եւ Օսիփ Հայաստանէն վերադարձան, առաջին բանը, որ ըրին, եղաւ իրենց ընկերուհիին, բանաստեղծուհի Աննա Ախթամովայի անունը փոխել: Նախկին բոլոր անունները մեզի անհրապոյր կը թուէին, կը պատճառաբանէ Նատեժտա: Անուշքա, Անիութա, Աննա, Անտրէննա: Չինք կը կնքեն Անոյշ անունով եւ ան իր նամակները այդ

անունով կը ստորագրէր: Անոյշ անունը մեզի Հայաստանը կը յիշեցնէր, կը շարունակէ պատմել Մանտելէսթա, ուր տեսած էր հայ մանուկներ սել աչքերով, որոնց երակներուն մէջ կարծես սնդիկ կար:

«Աչքերդ մօտեցուր որ կարենաս լաւ տեսնել, թէ ինչպէս կարճատես Շահը հակած՝ կը քննէ իր մատանիին փերուզակը, եւ կամ կարդալու համար գիրերու երկրին մէջ, կաւով շինուած այս բարձրադաղակ գիրքը: Երեւան պիտի երթամ տեսնելու համար հեքիաթային կաւը, եւ յետոյ այդ հացագործը, որ կարծես օղակի խաղ մը կ'ընէ, կը ծոփ եւ կը բարձրանայ, ապա նորէն կը ծոփ, որպէսզի փուռէն հանէ լաւաշ հացը»:

Հայաստան գացի 2010ին վաւերագրական տեսագրութեան մը համար: Փնտռեցի խունկի եւ ծիրանի ուղին: Ճամբայ ելայ Արժանթինէն:

Օդանաւը առաջին էջքը կատարեց նախ Փարիզ, ապա Փրակա: Փրակայէն դէպի Երեւան թռիչքի ընթացքին, եւ օդանաւի պաստառին քարտէսին վրայ կը տեսնէի թէ ինչպէս սաւառնակը կը յառաջանար դանդաղ, շատ դանդաղ: Ես կը թռչէի, օդանաւը կը թռչէր: Բայց իմ հայերէն տառերս, որոնց մասին արժանթինցի գրագետը կ'ըսէր, թէ անոնք իրենց ձեւով կը նմանին թռչուն որսացող գիրերու, կամաց – կամաց կ'երեւէին: Երբ օդանաւի հրամանատարը հայերէնով յայտարարեց, թէ հասած էինք, մտածեցի Սկիզբի մասին:

Գիշեր եղաւ եւ ապա առտու. օր մը, կ'ըսէ Ծննդոց Գիրքը, որ է Սկիզբը: Ծիրանիի բունի փայտով կը շինեն սրինգը, որ տուտուկ կը կոչուի: Գիշեր եղաւ, ապա առտու. Երկրորդ օրը: Երկինքը մարմին ստացաւ ջուրերուն մէջտեղ, որովհետեւ երկինքը կազմուած է ջուրէ եւ կրակէ: Երբ ներքեւի ջուրերը մէկտեղ հաւաքուեցան, եւ ցամաքը երեւան ելաւ. երրորդ օր:

Յամաքահանում: Պոռնկացուած կենդանիներու նաւաբեկում: Տապան մը: Արարատը: Յօշոտելով միսը հոն պոռնկացուած անասունին, մարդը առաջին անգամ ըլլալով

կ'ուտէ:Սկիզբը: Մինչ Ծննդոց Գրքին մէջ, հերոսները անհատ տիպարներ են, Ելիցի Գրքին մէջ, հաւաքական տիպարն է, որ աչքի կը զարնէ:Ելից, որ եբրայերէն Շէմոթ կ'ըսուի կը նշանակէ Անուններ:

Ցամաք ելլել, որ ելից է բայց հակառակ ուղղութեամբ:Անուններ. Ասոնք զաւակներու անուններն են.....եւ ես, որ կը կոչուի Անա, այսուհետեւ կը կոչուիմ Անուշ:

Ժամանակը կարելոր միջադէպով մը կը չափուի.Ճամբորդութիւնը դէպի Հայաստան, ոչ Օսիփինը այլ ՚իմա: Պատահար մը՝ կրօնական, խորհրդանշական.նախ կամ յետոյ.բայց, յետոյ ոչ բան մէկ նախկինին պէս պիտի ըլլար:«Թերեւս պատճառը այն էր, որ շրջապատուած էիր մարդոցմով, որոնք ծանօթ են իրենց աշխատասիրութեամբ, բայց իրենց ժամանակը ղեկավարողը՝ գնացքներու կայարաններու կամ գրասենեակներու ժամացոյցները չեն,այլ արեգակնային ժամացոյցներն են» պիտի ըսէր Օսիփ:

Հայ բանաստեղծներ, յետ խորհրդային վարչաձեւի բանաստեղծներ:

Կ'երթայի Արեւմուտքէն, ուր Պետութիւն –Ազգ ընկալումը իբրեւ իշխանութիւն՝ տազնապալի օրեր կ'ապրէր:Ինքնավարութեան շարունակականութիւնը. արդի ընկերութիւն մը, որ սպառած էր կազմալուծումէ:Կը հասնիմ հոն, ուր եւրոպական պատգամը փոքրաթիւ հետեւորդներ ունի:Կու գամ հոն, ուր նուիրագործուած էր գործօն արուեստագէտը: Նաւէն դէպի դուրս:Անցք մը համայնական աշխարհէն դէպի անհատականը, սեփականութեան եղանակներու հիմնական փոփոխութիւն մը: Նաւէն դուրս կ'ելլեմ, ինքզինքս գտնելու համար հսկողութեան եւ տեղեկատուական գործակալութեան պահեստանոցներուն մէջ:

Եւ մինչ Եւրոպայի մէջ «Պետութիւն Ազգ»ը կը տապալէր, Երեւանի օդակայանը Արեւմուտքի բազմազգի ժողովուրդի արհեստագիտական ոճի հետեւողութեամբ՝ բարի գալուստ



կը մաղթէր ճամբորդներուն, բայց մուտքի ձեւակերպութիւնները տեղի կ'ունենային քննութեան յատուկ կեդրոններուն մէջ, եւ կը յիշեցնէին նախ-արդիական եւ սուլթանական օրերու միջեւ տարութեան ժամանակները :

Հիւրանոցին մէջ արձանագրուեցայ, եւ խնդրեցի որ ինծի աւելի ընդարձակ սենեակ մը յատկացնեն: «Դուք արդէն ձեր սենեակը նախապէս ապահոված էք» պատասխանեց կտրուկ ընդունելութեան գրասենտանի երիտասարդ պաշտօնեան: Պնդեցի թէ տարբերութիւնը կը վճարէի: «Հարցը դրամը չէ» անմիջապէս պատասխանեց: Ապա բացատրեց, թէ այդ սենեակը յարմար էր ինծի համար. մէկ հոգիի համար բաւարար էր: Դրամի հարց չկար:

Եւրոպա չէի գտնուեր, ոչ ալ Ամերիկա: Եւ մինչ ճամպրուկս կը քաշէի դէպի վերելակ, յիշեցի Էմէ Սեզեր, որ կը նախընտրէ խօսիլ քաղաքակրթութեանց մասին եւ ոչ ազգերու: Քաղաքակրթութիւն. բազմաթիւ եւ կարելոր երեւոյթներու ամբողջութիւն մը, որ կը տիրապետէ տարածուն հողաշերտի մը վրայ:

Յետ խորհրդային հողաշերտին վրայ *հոմօ -սովիէթիքուս* մարդուն ցամաքահանումը: Կաշկանդումէն ազատութիւն: Պետութիւնը՝ որպէս քաղաքական մարմինը ազգի մը: Եւ մարմինը՝ անժառանգ, տարրալուծուած: Սահմանագիծը վերստին կը գծուի եւ այս մարդուն պատմութիւնը, այլեւս առանց սովետական կարգավիճակին, որ զինք կը բնորոշեր ցոյց կու, թէ այդ սահմանագիծը կը շարունակէ գոյատեւել:

Քսան ժամ տեւող ճամբորդութիւն մը եւ ես վայրէջք կը կատարէի հողի մը վրայ, որուն բնակիչները իրենց հագուստները կը չորցնէին արեւուն տակ, ջրհեղեղէն ազատուելէ յետոյ: Նաւէն կ'իջնեն անոնք. Ես: Եւ ոչոք վերադառնալու տեղ մը ունի: Ասիկա է. լեզուն որ հրդեհ մըն է: Գրողին սեփական պատմութիւնը, որ ծրագրուած անուանացանկի մը մէջ է, այդ գրողին, որ հոգիներու

ճարտարագետն է, իր պատմությունը անհետացած է այլևս:  
 Համայնավարությունը, փորձած էր ջնջել ազգային դիմագիծը, իսկ  
 1991ի անկախությունը կը փորձեր իր վրայէն թօթափել սովետական  
 հետքերը:

Հոն՝ լեզուն իր հրաշէկ երկաթով կը կիզէ բան մը, որ  
 սահմանուած չէր այրելու: Վառելանիւթը բիծերը ջնջելու ի վիճակի չէ:  
 Հետեւաբար լեզուն կ'այրէ, երկրի մը անկայունությունը ցոյց տալով եւ  
 նոր բնութագրումով տարագելու ազգային սահմանադրությունը,  
 սահմանագիծերու աւերակներուն մէջ:

Ես ու դուն, իբրեւ բաղադրիչներ շարահիւսութեան,  
 քերականութեան, որ վերստին նոր քարտէզներ կը պատրաստէ  
 համայնքներու:

Արցախի պատերազմը ընդդէմ Ատրպէյճանի կը զուգադիպէր  
 ճիշդ անկախութեան պոռթկումին, երրորդ հանրապետութեան  
 ստեղծման օրերուն եւ պիտի երկարէր 1991էն մինչեւ 1994ի  
 հրադադարը: Ազատագրուած Ղարաբաղի բանակը, դրօշը, որ  
 հայկականն է, միայն ճերմակ երիզի կտրատումով մը, թերեւս  
 ճկուն ձեւ մը տարբերությունը վերացնելու, չգրելով գրուածը:

Այսուհանդերձ տարածաշրջանը չէ ճանչցուած միջազգային  
 համայնքին կողմէ, ո՛չ ալ Հայաստանի կողմէ: Յարդ ճանչցած են  
 միայն Ապխազիա, Հարաւային Օսեթիա եւ Թրանսնիթրիա:  
 Ուրուկուայի հանրապետությունը խոստացած է շուտով ճանչնալ  
 զայն, իբրեւ անկախ հանրապետություն:

Կը վերադառնամ Պուէնոս Այրէս եւ կը կարդամ Եհուտա  
 Ամիխաի, որ կ'ըսէ «կը սորվիմ տարբերությունը տեղ մըրթալու եւ  
 հոն չմնալու»: Հոն ամառը կը սկսէր, իսկ հոս ամպերն ու մոխրագոյն  
 երկինքը կը յայտարարէին մեր քաղաքի թանկոյին մօտալուտ ձմեռը:  
 Վերստին կը կարդամ Եհուտա Ամիխաի. «օրհնեալ ըլլայ

ամառը, գառի վարին վրայի խոտերը այրած են: Հրդեհ մըն է նաեւ լեզուն»:

Քիչ ժամանակ անց՝ կը ստանամ դէպի Հայաստան կատարած այցելութենէս լուսանկարներ:

Երեւանէն դուրս գտնուող յարկաբաժին մըն էր, որ կը գտնուէր ամայի փողոցի մը վրայ: Սովետական ոճով շինուած շէնք մը: Ներսը առասանէ մը կախուած թուղթէ դրօշներ, սեղանին վրայ գարեջուրի բաց շիշեր, ընկոյզներ: Ասոնց կողքին՝ բանաստեղծութեան գիրքեր, եւ սեղանին շուրջ՝ բանաստեղծներ: Պալքանեան շարժապատկերի մը մէջ կը գտնուէի կարծես, այդ տպաւորութիւնը ունէի. ռազմիկ բանաստեղծներ, որոնց դիմագծերը հազիւ կարելի էր զանազանել սիկարէթներու ծուխի ամպին մէջ: Պալքանները, ամենամօտիկ, որ ներկայացաւ աչքիս առջեւ այդ վայրկեանին, որ զէնիթն էր կարծես մեր հանդիպումին: Ինծի ըսին, թէ հայկական գրականութիւնը հայերէն լեզուով գրուածն է: Ուրեմն ինչ է լեզուն, ես ինծի հարց տուի: Արդե՞՞ք այս թռչուն որսացող գիրերն են, թէ ոչ այս հրդեհը: Կրակը, իր ստուգաբանութեամբ, որ է օճախ, դրացի, կրակարան: «Հ» գիրը որ ժամանակի ընթացքին վերածուած է «Ֆ» ի: Տառեր, տուներ, հրդեհներ: Նոյնպէս այս բանաստեղծութիւնները. հացեր՝ անթեղուած մոխիրի տակ:

Անա Արզումանեան

Անուշ

## Մատենաշար

Ամիխասի Եհուտա- Լեզու մը, Տեսարան մը.

Հիթերիոն Մատրիտ 1997:

Անդրեասեան Կարեն, Խաչատրեան Գրիգոր, Գրիգորեան Արման  
Ազատեան Մհեր, Յովսէփեան Համլէթ, Բարսեղեան Աննա,  
Քրիսթէնսըն Սթէֆան. Տ'Արմէնի Էտիսիոն Լը Քարթիեր,  
Քիմփէր 2007:

Սեզեր Էմէ. Էմէ Սեզեր Կարդալու համար .

Խնայողական Մշակոյթի Հիմնարկութիւն. Մեքսիքո 2008:

Էսքիլօ. Ողբերգութիւններ. Լոսատա Պուէնոս Այրէս 2008:

Լէվրովից Իկնասիօ. Խորհիլ Առանց Պետութեան. Փայտոս  
Պուէնոս Այրէս 2006:

Մանտելսթամ Օսիփ.Հայաստան Արձակ եւ Չափաւոր.

Աքանթիլատօ Պարսելոնա 2011:

Սասսէն Սասքիա.Հողատարած, Իշխանութիւն եւ Իրաւունքներ.

Քաց Հրատարակութիւն Պուէնոս Այրէս 2010

Շթայնըր Ճորճ. Գիրքեր զորս Երբէք Չեմ Գրած.Խնայողական  
Մշակոյթի Հիմնարկութիւն2008:

Օհանեան Փասքուալ. Հայերէն –Սպաներէն Բառարան.

Աքեան Հրատարակութիւն Պուէնոս Այրէս 1984: